

Forvaltningspolitik under Christian den anden.

Med kong Hans' død den 20 februar 1513 i Aalborg afsluttedes ikke en epoke i dansk historie. De kommende 10 aar blev en fortsættelse af hans politik. Hans søn Christian var dengang en ung mand, kun 32 aar. Men han havde allerede da tydeligt vist, at han var sin faders søn, at han havde vilje og kraft til at føre sine og faderens ideer igennem.

Forhandlingerne om haandfæstningen afspejler den utilfredshed, man fra adelens side havde næret mod kong Hans. Paa de fleste omraader maatte Christian give efter. Bestemmelserne var haarde. Vigtigst var det maaske, at lenene forbeholdtes adelen. Paa den anden side fik kongen ogsaa enkelte indrømmelser. Der blev ikke optaget noget paabud om, at rigsembederne skulde besættes, og rigsraadets samtykke skulde ikke indhentes ved bortforlening¹.

Haandfæstningen var underskrevet, og under stor højtidelighed fandt kroningen sted. Hverdagen begyndte.

Under kong Hans' sidste regeringsaar havde de store rigsembeder hovmester- og marskembederne staaet ubesat. Christian den anden udnævnte atter en hovmester: Niels Eriksen Rosenkrantz. Og Mogens Gøje, den indflydelsesrige og mægtige jyske adelsmand, blev marsk.

Niels Eriksen blev den eneste hovmester under Christian den anden. Han døde allerede i 1516, og kongen benyttede sig da af, at der intet fandtes i haandfæstningen om besættelsen af rigsembederne, og lod være at udnævne

Foredrag holdt paa den nordiske historikerkongres i København 1939.

¹ Allen: De tre nordiske Rigers Historie II. 586 ff.; Aarsberetninger fra Det kongelige Geheimearchiv II. 56 ff.

en ny hovmester. Nogen større politisk betydning havde dette iøvrigt ikke. Thi hovmesteren havde allerede da mistet enhver indflydelse paa forvaltningen. Det var kancelliet, der udførte alle finansielle forretninger og havde hele kontrollen med regnskabslenene. Nogle aar hen i Christian den andens regeringstid møder vi for første gang betegnelsen rentemester anvendt om en enkelt af kancelliets sekretærer, mester Anders Glob, kannik i Odense¹. Den finansielle forvaltning var ved at blive udskilt fra kancelliet, selvom skellet foreløbig ikke var skarpt. Saa at sige alle kancelliets embedsmænd benyttedes stadig ved økonomiske forretninger. De mange skatteudskrivninger lagde her stærkt beslag paa deres arbejdskraft. Og langt ned i tiden blev kancelliet ved med at være ekspeditionskontor for rentekammerafdelingen.

Mogens Gøje var yngre, og han sad inde med sit marskembede lige til kongens fordrivelse. Men han havde ikke nogen andel i den militære forvaltning og iøvrigt heller ikke i den militære ledelse. Kun i 1520, da kongen skulde til Sverige, fik han den militære overbefaling i Danmark, dog efter dronningen og rigsraadet². Men maaske skyldtes dette betroede hverv mere hans store anseelse og indflydelsesrige stilling. I virkeligheden havde rigshovmesteren og marsken ikke i kraft af deres embeder nogen mulighed for at øve indflydelse paa den daglige forvaltning. Gennem dem kunde rigsraadet ikke paavirke kongens styre, selvom det utvivlsomt ønskede, at dette havde været tilfældet. I den nye lov for landet, der blev udstedt sidst paa aaret 1521, fandtes der en bestemmelse om, at Mogens Gøje i Jylland og andre adelige i de øvrige landsdele skulde drage rundt og paase, at den ny lov gennemførtes. Han skulde have en rigsraad samt en af kongens svorne skrivere med sig for at høre alle fogdernes regnskaber paa kongens vegne. De mangler, der fandtes deri, skulde indberettes til kongen³. Loven er et kompromis mellem kongen og rigsraadet, og denne bestem-

¹ William Christensen: Dansk Statsforvaltning i det 15. Aarhundrede 78.

² Mogens Gøjes privatarkiv. Esge Billes privatarkiv: Missiver. R. A.

³ Arnsmagnænske Samling 804. 4. fol 4 b—5 b; jvnfr. Scandia 1934. 160 ff.

melse, der ikke fandtes i konceptet, maa være indsat af rigsraadet, som derved sikrede sig tilsyn med lovens udførelse og samtidig fik kontrol over lensadministrationens regnskabsvæsen. Frivilligt kan bestemmelsen i hvert fald aldrig være bleven indsat af kongen, der derved unddrog sit regeringskontor en del af dets forretningsomraade. Men for at faa loven vedtaget af rigsraadet, har han maattet gaa med dertil.

At rigsraadet iøvrigt stærkt ønskede de gamle rigsembeder besat og udstyret med noget af den kompetence, de havde haft i tidligere tid, fremgaar af begivenhederne efter revolutionen i 1523. Straks da Frederik den første var kommet til magten, blev Mogens Gøje udnævnt til rigshovmester og Tyge Krabbe til marsk, og under de herredagsforhandlinger, der blev ført, kom det frem, at det var rigsraadets ønske, at hovmesteren sammen med rentemesteren skulde føre tilsyn med lensstyrelsen¹. Det blev dog kun ved ønsket.

Det var altsaa kongens kancelli, der var det faktiske instrument for den udøvende magt. Dette ledes fra gammel tid af kongens kansler. Christian den anden arvede sin faders kansler Ove Bille som regeringens chef. Denne var en dygtig og nidkær, pligtopfyldende embedsmand, nær knyttet til kongen og hans slægt. Da han i 1520 kom til Aarhus som biskop, stod embedet et par aar ledigt, idet Jesper Brochmand, der ikke var nogen særlig fremtrædende politisk personlighed, var i kanslerens sted². Først noget hen paa aaret 1522 indtraadte der atter normale tilstande, idet Klaus Petersen overtog kanslerembedet³. Han var en type, der passede kong Christian og Sigbrit moder. Han havde studeret jura i Bologna og var juris utriusque licentiatus⁴. Fra 1520 var han kongens procurator ved den hellige stol og benyttede opholdet dernede til at skaffe sig en lang række embeder i

¹ Nye Danske Magazin V. 113.

² Hanserecesse Abth. III. bd. 7. side 770 § 28 b; Aalborg lensregnskab 1521—22. (Reg. 108 A. Forskellige Stykker Lensregnskaber eller Jordebøger fra Christian II's og Frederik I's Tid, nr. 6).

³ Suhms Nye Samlinger II. 2. 186.

⁴ Acta Pontificum Danica VI. 98. Videnskabernes Selskabs Skrifter IV. 279.

sit fædreland. Hans breve til kongen viser ham som en mand, der ønskede haard kurs overfor bisperne. I 1521 raadete han kongen til proces mod Jens Andersen, den stridbare biskop i Odense, idet han mente at »... Eders naade kan vel lovlig skille ham fra biskopdommen og faa ret over ham, saa at han faar løn for hans gode gerninger...». En anden gang opfordrede han kongen til sejlads til Indien og andre ukendte lande. Det var ikke fabler og drømme. I hvert fald vilde kongen dermed »bedrive... et navn og rygte»¹. Mens det tidligere, ogsaa under kong Hans, havde været almindeligst, at kanslerne havde været adelige, følger man efter 1520 den almindelige politiske linie. De sidste kanslere under Christian den anden var af borgerlig byrd.

De almindelige underordnede embedsmænd i kancelliet kaldtes skrivere eller sekretærere. Der var under Christian den anden et overvældende stort antal af disse. Ialt kendes navnene paa ca. 36 kongelige sekretærere. Hertil kommer enkelte, hvis virksomhed udelukkende laa i Norge. Disse 36 har dog ikke allesammen arbejdet i kancelliet paa een gang. Men under alle omstændigheder er antallet betydeligt og imponerende. Til sammenligning kan tjene, at der i Frederik den førstes danske kancelli kun arbejdede 5 sekretærere². Desværre foreligger der ikke nogen undersøgelse over antallet af kancelliembedsmænd paa kong Hans' tid. Ni af de 36 sekretærere var tyske, som især havde med administrationen af hertugdømmerne og med forholdet til udlandet at gøre. Af de 27 danske sekretærere var kun 9 adelige, medens resten var af borgerlig stand. Og det er ejendommeligt, at ved Christian den andens flugt var der kun tre eller fire af disse adelige tilbage. Een var død, og de andre var blevet biskopper. Og efter 1520 kom der næppe nogen adelig ind i kancelliet, medens der i disse aar ansattes en del tyske og danske sekretærere af borgerlig byrd.

Af de tyske sekretærere var nogle født i hertugdømmerne, medens adskillige var indkaldt fra udlandet. Kongen var

¹ Acta Pontificum Danica VI. 314, 332, 339, 364 f., 374 f., 380 f.

² Historisk Tidsskrift 5. r. II. 179.

meget interesseret i at faa dygtige udlændinge til Danmark og havde ikke ringe held med sig i sine bestræbelser. Det var et betydeligt antal nederlændere og tyskere, der kom hertil i de ti aar, Christian den anden havde magten. Og en del kom til at spille en dominerende rolle, enkelte endda en skæbnesvanger rolle. De fleste arbejdede dog ikke inde i kancelliet, men tjente kongen som gesandter og underhandlere i udlandet. Men ejendommeligt er det, at trods denne indforskrivering af folk udefra, og trods det at en fremmed kvinde havde en stor del af regeringsmagten, har Christian den andens regeringstid et saa absolut dansk præg, som næppe nogen regering i de foregaaende aarhundreder. Det ses saaledes tydeligt i forholdet til hertugdømmerne. De fleste af brevene til Flensborg og alle brevene efter januar 1520 er skrevet paa dansk¹. Og da byens borgere i 1523 skriver til kongen², sker det enestaaende, at de benytter sig af det danske sprog. Bemærkelsesværdigt er det ogsaa, at den holstenske adelsmand Wulf Pogwisch, der var lensmand i Nordborg len, i 1523 skriver paa dansk til kongen³, iøvrigt et dansk med sønderjysk islæt. I kancelliinstruksen fra omkring 1522 hedder det, at breve fra Sønderjylland, der er skrevet paa dansk, skal registreres sammen med breve fra Fyn og Ærø⁴. Wulfgang von Utenhof fortæller iøvrigt, at der af kongen var udstedt befaling om, at der fra kancelliet kun maatte udstedes danske breve til Slesvig, ligesom der skulde ansættes danske skrivere paa slottene, og lensmændene skulde paase, at præsterne kun prædikede paa dansk⁵. Noget brev af denne art kendes ikke, men et saadant paa bud vilde passe godt med det ovenfor nævnte. Et andet stærkt vidnesbyrd om denne tids danskhed er, at flere af de udlændinge — f. eks. Anton von Metz — der var kommet i kongens tjeneste, lærte dansk og benyttede sig af dette sprog i

¹ Seidelin: Diplomatarium Flensburgense II. 127 f., 140, 147 ff.

² C. F. Allen: Breve og Aktstykker I. 54.

³ C. F. Allen: anf. sted I. 45 f.

⁴ A. D. Jørgensen: Udsigt over de danske Rigsarkivers Historie 202.

⁵ Arup: Danmarks Historie II. 388.

deres korrespondence med kongen. Kendt er det ogsaa, at dronning Elisabeths rørende breve til kongen er skrevet paa et — undertiden lidt ubehjælpsomt — dansk¹.

Foruden sekretærerne havde kancelliet ogsaa en del andre medarbejdere. De saakaldte kapellaner, som ofte kan være vanskelige at skelne fra de rigtige sekretærere, arbejdede især ude i landet med opkrævning af skatter og lignende. Desuden var der rundt om en del enkelte personer, som havde en stærk tillknytning till centraladministrationen uden at have nogen officiel forbindelse dermed. Ofte kunde det være lensmænd, som havde et arbejdsomraade, der gik meget videre end deres len. Folk som Niels Klemitsen og Hans Tolder ydede netop paa denne maade deres største indsats. De forhandlede med byer og med adelige i hele nord- og midtjylland. De modtog skatter og afgifter, saa at Aalborg paa deres tid faktisk var blevet et administrationsmidtpunkt af rang. Niels Klemitsens søn Rasmus Klemitsen, der dog ingen forbindelse havde med Aalborg, havde en lignende stilling.

Det er ikke muligt at komme ind paa forretningsgangen indenfor kancelliet paa denne tid. Den blev iøvrigt nærmere fastsat i Christian den andens sidste aar ved en kancelliinstruks, der maa være udstedt ca. 1522, og antagelig skyldes den nye kansler Klaus Petersen, der tiltraadte omkring midten af dette aar². Omtrent fra hans tiltrædelsestid begynder brevene at være underskrevet af ham. Dette svarer til, at det i instruksens hedder: »... Item skal og samme vor kansler underskrive alle vore breve, som nogen magt paa-ligger, eller den, som i hans sted er, med deres egen haand og navn, og ligger der nogen stor magt paa, da skal han bære dem til kongelig Majestæt...»³. Det ligger derfor nær

¹ Ekdahl: Christiern II's Arkiv I. 276 ff. C. F. Allen: anf. sted I. 88 m. fl. steder.

² Trykt Nye Danske Magazin I. 313—316; A. D. Jørgensen: anf. sted 200—205.

³ Suhms Nye Samlinger II. 2. 186; Ekdahl: anf. sted I. 306; A. D. Jørgensen: anf. sted 201.

at antage, at instruksens er traadt i kraft omkring den tid, vi først møder kanslerens underskrift under brevene, og at den skyldes den nye kanslers initiativ. Iøvrigt havde det allerede før den tid været almindeligt i hertug Frederiks kancelli, at brevene blev underskrevet¹, derimod ikke i det kongelige kancelli.

Et andet vigtigt spørgsmaal er, hvem der kunde give ordre til udstedelse af breve. Under Frederik den første synes det enkelte gange, som ogsaa andre end kongen selv, nemlig rigsraadet eller enkelte af dets medlemmer, kunde beordre et brev udstedt uafhængig af kongen². Dette har næppe været tilfældet under Christian den andens styre. Derimod har kancelliets egne folk i mange tilfælde paa egen haand kunnet udstede kongebreve. Gotskalk Eriksen, der som kongens sekretær og tro mand var medlem af regeringskommissionen i Stockholm, fik saaledes i 1521 ordre til, at han »under vort indsegl» skulde give Knud Skriver de breve, han maatte begære af ham til Finland³. Ligeledes kunde kansleren i Norge udstede kongebreve paa eget initiativ⁴. De utallige kvitteringer, der udstedtes i kongens navn har den af kongens skrivere, der modtog pengene, og som havde et af de kongelige segl, kunnet udstede uden kongelig befaling. Da den tyske skriver Stephan Hopfensteiner flygtede i 1522, beskyldtes han for at have medtaget kongens sigil, hvormed han vilde udstede kvitteringer til et beløb paa over 20.000 gylden⁵.

Foruden det daglige forvaltningsarbejde maatte kancelliet ogsaa give sig af med større arbejder, først og fremmest lovgivningsarbejder. Der kom under Christian den anden

¹ Se f. eks. Statsarkivet i Kiel: Urkunden Kloster Plön nr. 17 og Husum nr. 148.

² Historisk Tidsskrift 10. r. III. 34 ff.

³ Danske Kancelli B. I. b. 1520—29. Breve fra Kongen til Kancelliet samt Korrespondence mellem Kongen og Kansleren og mellem Kancelliernes Personale indbyrdes. Jvnfr. William Christensen: Dansk Statsforvaltning i det 15. Aarhundrede 115.

⁴ Diplomatarium Norvegicum III. 773 f.

⁵ Allen: anf. sted 6; Scandia 1937. 189.

en lang række vigtige forordninger, især angaaende købstadsforhold. Men vigtigst af alt i denne forbindelse var det store lovkompleks, som udstedtes sidst paa aaret 1521 og først paa aaret 1522, og som dels kodificerede den bestaaende lovgivning, dels skabte ny ret. Der maa forud herfor have gaaet et mægtigt arbejde fra kancelliets side. Og efter at lovene forelaa i endelig skikkelse, fuldt udarbejdet og gennemarbejdet fra kancelliets side, maatte man til at begynde forfra. De politiske forhold nødvendiggjorde en omarbejdelse. Og ringere blev arbejdet ikke ved, at byloven maatte udfærdiges i tre ret avfigende udformninger. Og det samme var vistnok tilfældet med landloven, som vi dog kun kender i den jyske skikkelse¹. Der er ogsaa tydelige vidnesbyrd om, at man i slutningen af aaret har arbejdet febrilsk og under højtryk inde i det kongelige kancelli. Ogsaa andre end kancelliets mænd arbejdede med paa lovene. Først og fremmest Hans Mikkelsen, der var regeringens sagkyndige og raadgiver i spørgsmaal angaaende købstads- og handelsforhold. Man kender en egenhændig optegnelse af ham angaaende skultus og skepen i Amsterdam og flere byer². Utenhofs udtalelse om, at han sammen med moder Sigbrit og Niels Lykke har været medarbejder, bekræftes paa denne maade fuldstændigt³. Af kancelliets folk vides magister Johannes Wenck med sikkerhed at have været med ved udarbejdelsen⁴. Det var derfor ogsaa naturligt, at han blev sendt med Mogens Gøje, da denne drog rundt i Jylland for at dømme efter den nye lov⁵. Johannes Wenck fra Køben-

¹ Kolderup-Rosenvinge: Samling af gamle danske Love IV. side IX. ff, 71 ff.; eksemplaret til Skaane findes i Malmø stadsarkiv (afskrift i Additamenta. 296. fol.); Arnamagnænske Samling 804. 4. Jvnfr. Scandia 1934. 160 ff.

² Christian II's Love nr. 7 d. Chartulæ aut fragmenta adversariorum ab iis scriptorum, quorum opera in concinnandis legibus usus est Christianus II; jvnfr. Kolderup-Rosenvinge: anf. sted XXXI.

³ Danske Magazin. 3. r. III. 12.

⁴ Han har skrevet det »register paa hollandsk retthen», som er trykt i Kolderup-Rosenvinge: anf. sted. XXIX ff., og som findes sammesteds som Hans Mikkelsens optegnelse.

⁵ Scandia 1934. 166.

havn var iøvrigt udmærket kvalificeret til dette arbejde, idet han i tiden fra 1505—1511 havde studeret ved universiteterne i Rostock, Greifswald og Köln¹. Det sidste sted havde ogsaa fire andre af Christian den andens mest kendte medarbejdere tilbragt deres studieaar: Torben Bille, Gotskalk Eriksen, Jørgen Friis og Jesper Brochmand². Foruden dette universitet var det iøvrigt Greifswald og Rostock, der tiltrak de fleste af de danske studenter, der siden gik ind i administrationsarbejdet. Kun enkelte havde studeret ved fjernere liggende universiteter. Klaus Petersen i Bologna og Lambert Andersen i Louvain³.

Det er efter det forgaaende klart, at det var gennem kancelliet, at regeringsmagten udøvedes. Ingen anden myndighed kunde direkte gribe ind i den daglige administration. Men et regeringskontor er jo ikke i sig selv en politisk faktor. Magten og beslutningsmyndigheden maa ligge et andet sted. Hvor laa den da paa denne tid? Var det kongen, der var landets faktiske herre, eller var det rigsraadet, der i de livsvigtige spørgsmaal traf afgørelsen og trak hovedlinierne op for den storpoltiske udvikling? I haandfæstningen, der var den forfatningsmæssige grundlov for forholdet mellem kongens og rigsraadets kompetence, var mange vigtige regerings handlinger gjort afhængig af rigsraadets samtykke. Kongen skulde have dets samtykke til at føre krig, til at give udlændinge privilegier, til nobilitation, til udskrivning af skat, udstedelse af eksportforbud m. m.⁴. Men selv med disse indskrænkninger var der for kongen mulighed for at føre en kraftig og selvstændig politik. Rigsraadet havde bestemt grænserne for den kongelige magtfuldkommenhed. Men i den daglige forvaltning havde det faktisk ingen mulighed for at gøre sin indflydelse gældende. Og hvad vigtigere var, rigsraadet som korporation forføjede ikke over magtmidler,

¹ Hofmeister: Die Matrikel der Universität Rostock II. 20; Kirkehistoriske Samlinger 4. r. VI. 376; Personalhistorisk Tidsskrift 8. r. II. 96.

² Personalhistorisk Tidsskrift. 8. r. II. 93, 95, 97.

³ Acta Pontificum VI. 98.; Personalhistorisk Tidsskrift 8. r. V. 121.

⁴ Aarsberetninger fra Det kongelige Geheimearchiv II. 60 ff.

som kunde bringes til anvendelse overfor kongen, hvis han ikke overholdt haandfæstningens bestemmelser. Den adelige vaabenmagt, lensmændenes udbud, betød ikke særlig meget mere. De hvervede landsknægte var kærnen i hæren. Og deres øverste krigsherre var absolut og uomtvistelig kongen. Rigsraadet kunde ikke hindre kongen i at hverve saa mange tropper, han ønskede, og kunde ikke befale over en eneste af kongens lejeknægte.

Faktisk var kongens stilling derfor ret stærk. I de første aar var forholdet til adelen udmærket. Wulfgang von Utenhof siger, at han i begyndelsen af sin regering havde vist sig som en god, mild, retfærdig mand, huldsalig mod enhver¹. Og i disse rolige aar gik rigsraadet ogsaa med til adskilligt, som egentlig var forbudt i haandfæstningen. Men saa kom krigen mod Sverige. Kongen maatte ikke begynde krig uden rigsraadets samtykke. Og efter hvad der i 1523 blev hævdet fra oprørernes side, havde rigsraadet ikke givet tilladelse til denne krig mod den gamle arvefjende². Og krigen førte uendelige byrder med sig. Landet maatte økonomisk anstrenge sig til det yderste. Laan af mere — og især mindre — frivillig art blev optaget. Skat paa skat udskreves. Cise blev paalagt. Tolden forøget. Men det var rigsraadet, der havde skattebevillingsmagten. Fra regeringens side synes man at have sat sig ud herover. Man greb derimod til en anden udvej for dog at dække sig. Kongens sekretærer sendtes ud for at forhandle med byerne om cisen³. Antagelig har man ogsaa — saaledes som det senere var tilfældet — forhandlet med gejstligheden enkeltvis. Fremgangsmaaden var klog, forsaavidt som de enkelte selvfølgelig ingen modstandskraft havde til at nægte kongens repræsentanter de ønskede afgifter. Byerne gik med til cisen uden at gøre indvendinger. Men lovmæssig var fremgangsmaaden

¹ Danske Magazin 3. r. III. 11.

² Det store klageskrift § 29 (Fredrik den førstes registrant C. fol. 351 a).

³ Indk. breve til Danske Kancelli 1519 ^{26/7}—^{19/8} R. A.; Behrmann: Kong Christian den Andens Historie II. 124 f.

ikke. Det var at sætte den retmæssige bevillingsmyndighed til side. Krigen mod Sverige betyder saaledes en kovending i kongens politik. Rigsraadet skubbes til side og haandfæstningen overtrædes. Efter erobringen af Sverige, da regeringen — i hvert fald en tid — helt kunde samle sig om de indenrigspolitiske opgaver, bliver regeringens politik endnu haardere. I sammenhæng hermed maa det maaske ogsaa ses, at kansleren Ove Bille i 1520 blev coadjutor i Aarhus. Det var almindeligt, at velfortjente og paalidelige kancelliembedsmænd blev anbragt paa saadanne vigtige poster. Der var intet unormalt heri. Men paa den anden side: Ove Bille var uden tvivl en dygtighed, en mand, man ikke uden videre ønskede at skille sig af med, hvis ikke særlige grunde forelaa. Men saadanne grunde forelaa sikkert ogsaa for regeringens raadgivere, for Sigbrit og hendes parti. Hvor nær forbundet han og hans slægt end var med kongehuset, saa var han dog adelig, tilhørte en kendt slægt og havde nære forbindelser med en lang række af de førende adelsfamilier i landet. Noget viljeløst redskab for regeringens politik var han næppe. Bispeembedet i Aarhus var en pæn retrætepost.

I lokaladministrationen kommer den antiadelige politik stærkt frem i disse aar. Lenene forandres i mange tilfælde fra afgiftslen til regnskabslen. I 1513 var 43 herreder paa regnskab, i 1522 et par og treds, eller knap ²/₅ mod tidligere en fjerdedel¹. Dette var mod løftet i haandfæstningen, og ikke mindre lovstridigt var det, naar adskillige len blev overdraget mænd af borgerlig stand. Et af de mest udprægede udslag af denne politik var det, da Hans Bartolomæussen i 1519 fortrængte Eiler Bryske, der ogsaa var en af kongens haandgangne mænd, fra stillingen som lensmand i det meget omfattende Aalborghus len. Han havde i en del aar været tolder og borgmester i Aalborg, og iøvrigt der staaet i stærk modsætning til Niels Klemitsen². Ved en mundtlig samtale med kongen under dennes ophold i Aalborg fik han allerede

¹ Erslev: Konge og Lensmand i det sextende Aarhundrede 44.

² Indk. breve til Danske Kancelli ca. 1516. RA.

før den 14. april 1519 løfte paa slottet. I løn skulde han have 100 gylden eller 250 mark ¹.

Mest afgørende er det maaske dog, at i disse aar bliver forurettelserne eller i hvert fald den haardhændede optræden overfor de enkelte medlemmer af rigsrådet eller overfor de menige adelsmænd og gejstlige mere almindelige. I mange tilfælde var det dog ikke blot vilkaarlighed eller snævert egoistiske bevæggrunde, der laa til grund for regeringens brutale fremfærd mod adelens og gejstlighedens mænd. Vi møder ogsaa i denne tids administration et stærkt krav om retfærdighed fra lensmændenes side overfor deres underordnede og om orden og redelighed i lenenes regnskabsførelse. Torben Okse og Didrich Slagheck blev efter al sandsynlighed fældet og dømt for underslæb, selvom der i det sidste tilfælde nok ogsaa har gjort sig andre grunde gældende ². Og det samme gælder i en række andre tilfælde. Men denne stærke og retsindige politik kunde nok ophidse en selvraadig adelig, der i sit forhold til sine underordnede var vant til at skalte og valte, som det passede ham. Et lille oplysende eksempel kan nævnes i denne forbindelse. I 1526 skriver Hans Andersen Bysvend til kongen, at i sin tid havde han gaaet i rette med Tyge Krabbe om en mands død. Og han takker kongen, fordi han da undte ham hans ret. Da København blev opgivet, forlod han byen af frygt for Tyge Krabbe ³. For denne, der af samtiden siges at være primus motor i oprøret mod kongen, var denne begivenhed kun et lille mellemstykke, men retfærdighedshandlinger af denne art fra kongens side var for folk af hans slags overgreb mod deres gamle rettigheder.

Paa den anden side maa det dog ikke glemmes, at bruddene paa haandfæstningen ikke var noget nyt, ogsaa kongens fader havde taget sig sine løfter i denne retning

¹ Indk. breve til Danske Kancelli 1519 ¹⁴/₄; Aalborg lensregnskab 1521—1522 (Reg. 108 A. Forsk. Stykker Lensregnskaber eller Jordebøger fra Christian II's og Frederik I's Tid nr. 6). RA.

² Scandia 1932. 43 og 1937. 185 ff.

³ Ekdahl: anf. sted III. 1096 ff.

temmelig let. Der er næppe en eneste af de rigsråder, der deltog i forhandlingerne, som virkelig har troet paa, at kongen fuldt ud vilde — og vel heller ikke kunde — overholde haandfæstningen. Og saa gennemgribende var forandringerne i forvaltning og administration dog heller ikke. Rigsrådet bestod stadig. Nye medlemmer blev endog optaget deri. Og herredagsmøder indkaldtes stadig.

Jeg skal i denne forbindelse omtale et enkelt punkt, som er af den største betydning for forstaaelsen af forholdet mellem kongen og rigsrådet paa denne tid. Det er spørgsmaalet, hvorvidt de to love er blevet vedtaget af rigsrådet. At loven for byerne er blevet det, kan der ikke tvivles om. Er heller aldrig blevet det. Anderledes stiller det sig med hensyn til loven for landet, der er den vigtigste af de to. I prologen til den hedder det, at den er »... gjort og sat med vort elskelige Danmarks rigens raad og samtykke...» ¹. Der skulde herefter ikke være tvivl om, at rigsrådets samtykke virkelig har foreligget. Men i det store klageskrift mod Christian den anden hedder det udtrykkeligt: »Item haver han givet en ny lov... hvilken lov er ret tvært imod hans kongelige ed og reces og baade imod kirkelov og landslov, og aldrig rigens raad eller indbyggere gav der samtykke til» ². Nu er klageskrifternes udtalelser hadske og fordrejede, undertiden jesuitiske eller ligefrem usande. En nøjere betragtning af hele tilblivelsesprocessen synes i hvert fald at vise, at det er naturligst at antage, at begge lovene — paa en eller anden maade — er blevet antaget af rigsrådet. Der er meget store forskelligheder mellem udkastet til landloven og den endelige lov ³. Forskellighederne maa skyldes, at loven i dens endelige form er et kompromis, og at kongen under forhandlingerne med rigsrådet er blevet nødt til at foretage en del forandringer og især udelade de bestemmelser, der var mest anstødelige for rigsrådet. Og paa helt andre punkter gav

¹ Arnemagnæanske Samling 804. 4. fol. 3 b.

² Fredrik den førstes registrant C fol. 348 b—349 a, § 10.

³ Udkastet er trykt hos Kolderup-Rosenvinge: anf. sted IV. 1 ff. og i P. H. Resen: Kong Christians den Andens geistlige oc verdslige Lov-Bøger.

kongen rigsraadet indrømmelser. Det blev fastslaaet, at adelige skulde sørge for gennemførelsen, og samtidig fik disse, som tidligere nævnt, ret til at overtage kancelliets kontrol med lensmændenes regnskabsførelse. Men ogsaa et andet punkt, som man ellers plejer at mene tyder paa autokratisk udstedelse, forekommer mig naturligt at maatte fortolkes saaledes, at det viser, at loven er vedtaget af rigsraadet. I epilogen hedder det, at loven skal holdes »... indtil saa længe, at os elskelig menige Danmarks rigens raad tilsammen kommer og her om anderledes granske og forfare, om nogen punkt eller artikel ikke tilbørlig sat eller skikket er, hvilket vi da efter deres raad og gode undervisninger vilde forvende i bedre maade...»¹. Kongen erkender herved, at hvis loven engang i fremtiden skal forandres, er det rigsraadets ret at være medvirkende dertil, en indrømmelse, der er ganske naturlig, naar rigsraadet havde vedtaget loven. Hvis loven derimod er autokratisk udstedt af kongen efter at være forkastet af rigsraadet, er denne passus en meningsløshed, idet rigsraadet da ved næste herredagsmøde kunde forandre loven og dermed omstyrte hele regeringens mægtige lovgivningsarbejde.

Men har rigsraadet og kongen sidst paa aaret 1521 virkelig samarbejdet paa dette vigtige omraade, viser det, at forholdet mellem de to parter paa dette tidspunkt ikke kan have været saa daarligt, som man skulde slutte af de senere begivenheder. Og det er jo ogsaa en kendsgerning, at fra begyndelsen var det kun en ringe del af rigsraadet, som stod bag oprøret, og bortset fra Tyge Krabbe langtfra dets betydeligste medlemmer. De mest fremtrædende og betydningsfulde politiske personligheder, folk som biskop Ove Bille og rigsmarsk Mogens Gøje, ønskede ikke i vinteren 1523, at Christian den anden skulde fordrives fra land og rige. Det var begivenhedernes udvikling, der drev dem til at stille sig paa linie med det lille oprørsparti inden for den jyske adel.

De foregaaende undersøgelser har vist, at langt den

¹ Arnemagnæanske Samling 804. 4. fol. 67 b.

største politiske magt har ligget hos kongemagten, først og fremmest i de senere aar af kong Christian den andens regeringstid. Tilbage bliver da spørgsmaalet: Hvem har i sidste instans truffet de store afgørelser? Kongen selv? Eller andre? Ogsaa her ved det store klageskrift besked. Han har forsmaaet sit raad, idet han »... har haft hans raad med en ond kvinde Sybreth, mester Poveldt i Ribe, Hans Mechelszen i Malmø, Hans Tollerre og saadan flere skalke...»¹. De her nævnte personer har alle spillet en fremtrædende rolle. Hans Tolder giver saaledes kongen mange gode raad i sine breve. Men det er dog først og fremmest de nordjyske forhold, han derigennem har haft indflydelse paa. Povl Andersens betydning har ogsaa været ret begrænset. Tilbage bliver Sigbrit og Hans Mikkelsen. At de begge har spillet en dominerende rolle som raadgivere for kongen, er hævet over enhver tvivl. Hele det samtidige brevmateriale viser det. Men hvem af dem havde mest kongens øre, hvem af dem lyttede han først og fremmest til? Hans Mikkelsen er senere i udlændighedstiden kommet med forskellige udtalelser, der tyder paa, at han allerede før 1523 har haft betydelig indflydelse paa begivenhedernes gang og især paa, at han har paavirket kongen til en antiadelig politik, der tog sigte paa et enevældigt, arveligt kongedømme. Dronning Elisabeth skal senere have sagt, »... at Hans Mikkelsen havde været en stor aarsag til, at eders kongelige majestæt og hendes naade var kommet fra land og rige...»². Og der kan ikke være tvivl om, at han i alle spørgsmaal om købstads- og handelspolitik var kongens mest betroede raadgiver, ligesom han har spillet en rolle ved udformningen af lovene. Og i Skaane indtog han en afgjort lederstilling, svarende til Niels Klemitsens og Hans Tolders i nordjylland. Men dog maa hans indflydelse have været forholdvis begrænset.

Den, der faktisk var regeringens chef, var Sigbrit. Hele det bevarede materiale fra samtiden viser det. At hun havde ledelsen af hele det finansielle styre, er uomtvisteligt. Men

¹ Fredrik den førstes registrant C. fol. 352 a § 38.

² Allen: anf. sted I. 435 f, 474 f., 541.

ogsaa paa en hel række andre omraader ses hun direkte at have grebet ind. Faktisk var hun landets diktator. Og hun var ikke blot kongens politiske medarbejder. Hun var hans og — saa underligt det end lyder — hans dronnings gamle og erfarne veninde, der altid var om ham og dronningen. Og da kongen i 1521 skriver til dronningen, hedder det: »lader Sigbret se brevet»¹. Hun var hovmesterinde for kongens ældste søn², og ved dronningens barsler var hun til stede³. Der var ikke den ting ved hoffet, der var saa ringe, at hun ikke gav sig af med den⁴. Paa alle omraader var hun uundværlig for kongen. Og ejendommeligt er det, at naar kongen er borte fra hende, synes al hans beslutsomhed og viljekraft at være forsvundet. Det var tilfældet i Stockholm, da de skæbnsvangre beslutninger blev truffet der. Og det var tilfældet i Jylland i 1523.

De tanker, som Christian den anden og hans regering kæmpede for, var paa mange punkter fremtidens. Det er forbløffende at se, hvormange af dem der efterhaanden i de kommende tider blev gjort til virkelighed.

Hvorfor faldt da denne regering, der vilde saa meget til landets bedste? Grundene er mange og mangeartede. Det mest afgørende blev de udenrigspolitiske forhold. Oprøret i Sverige og Lübecks krig mod kongen, men først og fremmest hertug Frederiks stilling. Ikke uden grund var han blevet bange for, at kongen skulde, som han havde sagt i 1520, lade sine hunde glamme udenfor Gottorp⁵. Hertug Frederik havde det, som den oprørske adel manglede: landsknægte.

Men ogsaa i de indenrigske forhold laa spiren til faldet. Adelens sociale og økonomiske magtstilling var endnu for vel funderet til gennemførelsen af enevælden, og borgerstan-

¹ Ekdahl: anf. sted I. 160; jvnfr. smstds. 152 f.

² Behrmann: anf. sted II. 25.

³ Hanserecesse Abth. III. bd. 8. 321.

⁴ Se f. eks. fortegnelsen over, hvad hun har leveret hr. Carolus »in de suluecamer» (Danske Kancelli. Diverse 1481—1571 B. Nr. 38 a. RA.)

⁵ Danske Magazin 3. r. III. 14, 16.

den havde ikke økonomisk kraft og heller ikke politisk styrke til at bære et saadant styre. Hans Mikkelsen er en ensom skikkelse indenfor datidens borgerskab. Og regeringen selv havde sin store andel i omstyrningen i 1523. Styret var et diktatur, og havde alle de mangler og fejl, som til alle tider er karakteristisk for diktaturet, i 1523 saavel som i 1939. Usikkerheden hos alle, der indtog en noget fremtrædende stilling i det administrative eller politiske liv, er et af de mest karakteristiske kendetegn for tiden. Alle frygtede at falde i unaade. Alle talte ondt om alle. Og skylden herfor maa først og fremmest lægges paa Sigbrit. Hendes mund var berygtet og frygtet. Selv kongen maatte skrive til dronningen, at hun skulde undervise Sigbrit moder, hvem alle gav skyld for det underlige regimente i Danmark, »at hun holder munden paa sig»¹. Og de fleste af Christian den andens medarbejdere var ikke folk, der egnede sig til at føre store ideer ud i verden. De kunde handle og var i besiddelse af administrativ og økonomisk indsigt. Men egoistiske og brutale, hensynsløse og uden moralske skruper var mange af dem. Selvom de ikke herved adskilte sig fra renaissance-tidens mennesker ude i Europa, kunde agtværdige og ærbare borgere dog ikke nære tillid til dem. Folk som Niels Klemitsen, Rasmus Klemitsen og Hans Tolder kunde aldrig i menigmands øjne komme til at staa som førere.

Men det som, da afgørelsen kom, gjorde, at revolutionen gennemførtes saa let og hurtigt, som den gjorde, var dog, at ogsaa hos borger og bonde havde styret vakt den største uvilje og uro. De to stænder, der skulde have støttet regeringen, faldt den i ryggen. Grundene var først og fremmest den haarde finansielle politik med de ustandselige skatte- og toldpaalæg, dernæst ogsaa de store indkvarteringer og de tyranniske embedsmænd.

Allerede i 1522 begyndte uroen. Den forhadte Hans Tolder i Aalborg blev dræbt, utvivlsomt af politiske grunde, og omtrent samtidig fandt et »opstød» sted i Vording-

¹ Allen: anf. sted I. 29.

borg¹. I begyndelsen af aaret 1523 var der aabent oprør i Aalborg, saa Ejler Bryske i februar kunde foreslaa kongen at sende 400 karle derop og brænde byen af. Og oprøret bredte sig. I Viborg truede borgerne allerede i januar Rasmus Klemitsen med, »... at hvis han ikke vilde leve og dø med dem, vilde de lønne ham af, som de lønte Hans Tolder...» Ogsaa paa Fyn gærede uroen. Kun med nød og næppe slap Ejler Bryske bort fra Middelfart, da han i marts var der for at forhandle med borgerne².

Da Christian den anden indskibede sig for Holland, var han en slagen mand. Alle undtagen borgerne i landets to vigtigste byer, København og Malmø, havde forladt ham, svigtet ham, da det bar mod opgøret. Og selv havde han svigtet, da han stod overfor den vigtigste og største afgørelse i sit liv. Da han skulde gøre op med sig selv, om han vilde sætte haardt mod haardt, om den genstridige jyske adel skulde slaas ned med væbnet magt. Sejrede han der, var muligheden for enevældet en realitet. Men tvivlen og usikkerheden fik overhaand hos ham, hindrede ham i den handlekraft, som han ellers saa tit havde lagt for dagen. Da han gik i land i Middelfart, havde han efter Utenhofs udsagn sejlet frem og tilbage over Middelfart sund mere end 20 gange³. Lad denne sejlads være fri fantasi. Kongens tvivl og usikkerhed er rigtig nok. Og sejladsen over det smalle sund var et enten-eller. Da kongen om morgenen gik i land i Middelfart, var spillet tabt. Men snart kom andre tider. De danske borgere og bønder saa snart, at de var kommen fra asken i ilden. Tragedien i disse aars historie gik op for dem. De, der skulde have støttet og baaret Christian den andens regering, havde vendt sig imod ham, havde direkte arbejdet med paa hans fald. Uviljen mod den

¹ Allen: anf. sted I. 17, 23; Danske Kancelliregistranter 1535—50. 231; Danske Magazin. 3. r. III. 21; H. F. Rørdam: Monumenta historiae Danicæ 2. r. II. 195.

² Allen: anf. sted I. 38, 22 f., 43 f.; jvnfr. Hanserecesse Abth. III. bd. 8. 321.

³ Danske Magazin. 3 r. III. 22.

nye konge, blev hurtig stærk, gav sig udtryk allerede i 1524, men især i de følgende aar. Paa denne tid maa ørnevisen, det gribende udtryk for datidens stemning, være blevet til. I 1523 kan saadanne toner ikke tænkes at have haft nogen sangbund hos almuen.

Johan Hvidtfeldt.